

EDEBÎ KÜLTÜRÜN AKTARILMASINDA GRAMER KİTAPLARININ ROLÜ

Prof. Dr. Leylâ Karahan

Edebî kültür, sözle ve yazıyla yayılır, sözle ve yazıyla geleceğe aktarılır. Türk edebî kültürünün oluşmasında, yayılmasında ve aktarılmasında doğrudan rolü olan yazılı kaynakların en önemlilerinden biri şuarâ tezkireleridir. Türkistan'da Nevai'nin Mecâlisü'n-Nefâis adlı eseri ile başlayan, Anadolu'da Sehi Bey'in Heşt Behişt'i ile devam eden tezkirecilik geleneği, birçok şairi -isimleriyle de olsa-unutulmaktan kurtarmıştır (İsen 1997: 5, 16). Edebiyat tarihleri ve özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren eğitimde kullanılan edebiyat ders kitapları da şahsiyet, eser, konu, dil, üslup, dönem vb. bakımlardan verdiği bilgilerle edebî kültürün oluşmasına, yayılmasına ve aktarılmasına hizmet eden kaynaklardır. Diğer yazılı kaynaklardan bazıları, mecmua, dergi ve antolojilerdir. Bunlar sayesinde isimlerinden ve eserlerinden haberdar olunan pek çok şair vardır. “*Mecmualar, yazıldığı dönemin okuyucu zevkinin tespiti, edebiyat tarihine yansımamış yeni belgeleri içermesi, üslup çalışmalarına katkısı, şairin edebî kişiliğinin tespitine ışık tutması*” (Aydemir 2007: 122) bakımından önem taşırlar. Mesela “*Hâdî'nin Saray Şehrengizi, Behiştî'nin Vize Şehrengizi mecmualardan hareketle gün yüzüne çıkarılmış eserlerdir*” (Aydemir 2007: 123). Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde kaydına rastlanmayan şair Şem'î, Vasfî, Helâkî ve Atâ'nın divanlarının Manchester'de John Rylands Kütüphanesindeki bir yazma mecmuada bulunması, mecmuaların edebî kültür bakımından önemini gösteren örneklerden biridir (Mengi 1977: 73).

Bu bildirinin konusu, edebî kültürün oluşumunda, yayılmasında ve özellikle aktarılmasında gramer kitaplarının rolüdür. Bildiride, Cumhuriyet Dönemi'nden önce yazılmış bazı gramer kitapları, edebî kültür taşıyıcılıkları bakımından değerlendirilecektir. Sınırlandırma ihtiyacı, bildirinin sunum süresinden kaynaklanmıştır.

Gramerler, dilin kurallarını tespit etmek üzere kaleme alınan eserlerdir. Amaç dili tasvir ederek, karşılaştırarak incelemek; dilin yapısını ortaya koymak veya dili öğretmektir. Kitabın nitelikleri amaca, hedeflenen kitleye göre değişiklik gösterir. Dil bilimi kaynaklarında geçen üslup grameri (grammaire stylistique), öğretici gramer (grammaire didactique), buyurucu gramer (grammaire prescriptive), bilimsel gramer (grammaire scientifique) gibi terimlerden de (Dilaçar 1971: 89, 90) gramer kitaplarının bu farklı nitelikleri anlaşılmaktadır.

Gramer kitaplarında dil kuralları, ya gramer yazarının kendisi tarafından kurala göre üretilmiş örneklerden, ya da edebî metinlerden hareketle anlatılır. İlkinde, verilen örneklerin dayanağı, kitap yazarının bizzat kendisidir, kişisel dilidir. Böyle örnekler ihtiyatla, çok dikkatli ve ölçülü kullanılmalıdır. Çünkü bunlar dil bakımından toplumun onayını almış edebî metinlerden farklı olarak kural için üretilen örneklerdir ve gramer yazarının dile hâkimiyeti ölçüsünde niteliklidir. Hâlbuki dilin canlı tanıkları, -sözlü veya yazılı- edebî eserlerdir. Kitabında edebî metinlere başvuran bir gramer yazarı, aslında tespit ettiği kuralları, dilin özelliklerini sağlam kaynaklarla tanıklamak istemektedir. Bu yöntem, hem dil bilimi açısından hem de -kitap öğretim amacıyla yazıldıysa- eğitim ilkeleri açısından doğrudur. Dil tarihi ve eğitim tarihi için önem arz eden böyle gramerler, kültür tarihimiz için de önemli midir?

Gramerin doğuda eski din kitaplarını, batıda eski edebiyat anıtlarını doğru anlamak zorunluluğundan doğduğu görüşü aslında gramer ve edebî kültür ilişkisine işaret etmektedir (Dilaçar 1971: 123). Gramerlerin, tezkireler, mecmualar, dergiler, antolojiler gibi edebî kültürü oluşturma, yayma ve aktarma görevleri yoktur; ancak bu konudaki rollerinden söz edilebilir. Gramerler,

taşıdıkları sözlü ve yazılı edebî malzeme ile edebî kültürün oluşumuna, yayılması ve aktarılmasına dolaylı olarak hizmet ederler. Eserlerin elle yazıldığı ve çoğaltıldığı veya çok ileri olmayan teknolojilerle bu işin yapıldığı dünün yetersiz şartlarında bu rol, hiç de önemsiz değildir. Türk gramerlik tarihinde öyle eserler vardır ki taşıdıkları malzeme ile âdeta bir edebiyat antolojisi gibidir. Sadece Divanü Lügati't-Türk örneği bile, gramer kitaplarının bazen ihtiva ettiği metin örnekleriyle, dolaylı da olsa edebî kültüre nasıl hizmet ettiklerini göstermesi için yeterlidir. Türk dilinin bilinen ilk grameri, aslında sözlük olarak hazırlanmış olmakla birlikte gramer özelliği de taşıyan Kâşgarlı Mahmut'un 1077 yılında yazdığı Divanü Lügati't-Türk adlı eseridir. Divan, bir edebiyat kitabı olmamasına rağmen, dil kuralları ve kelimeler açıklanırken kullanılan edebî metinlerle bir kültür hazinesidir. Türk edebî kültürünün çok değerli birçok malzemesi ilk olarak Divanü Lügati't-Türk sayesinde ortaya çıkmıştır. Divan olmasaydı, Türklerde ağıt geleneğinin en eski ve güzel bir örneği olan ve “*Alper Tonga öldi mü, Esiz ajun kaldı mu, Ödlek öçin aldı mu, Emdi yürek yırtılır.*” (DLT, I-41) mısralarıyla başlayan meşhur sagu bugün bilinmeyecekti. Keza baharın tasvir edildiği “*Tümen çeçek tizildi, Bükünden ol yazıldı, Üküş yatıp üzeldi, Yirde kopa adrışur.*” (DLT, I-233) gibi mısralar; “*Yay kış bile karıştı, Erdem yasın kurıştı, Çerig tutup körüşti, Oktagalı örtüşür.*” (DLT, II-97) mısralarındaki yaz-kış tartışması, kır ve av eğlencelerinin anlatıldığı “*Ottuz içip kıkralım, Yokar kopup segrelim, Arslanlayu kökrelim, Kaçtı sakınç sewnelim.*” (DLT, I-142) mısraları, “*Öpkem kelip ogradım, Arslanlayu kökredim, Alplar başın togradım, Emdi meni kim tutar.*” (DLT, I-125) gibi savaşları hikâye eden mısralar, “*Yalwın anıñ közi, Yelkin anıñ özi, Tolun ayın yüzi, Yardı meniñ yürek.*” (DLT, III-33) gibi aşk mısraları ve “*Algıl ögüt mendin ogul erdem tile, Boyda ulug bilge bolup bilgiñ ula.*” (DLT, I-51) diyen didaktik mısralar ve “*Kuş kanatın er atın* (DLT, I-34), “*Ot tесе ağız köymes* (DLT, I-43), *Kişi sözleşü yulki yudlaşu* (DLT, III 104), *İki koçnar başı bir aşıçta pışmas* (DLT, III-382), *Böri koşnısın yemes* (DLT, III-220), *Kişi alası içtin, yulki alası taştın* (DLT, I-91), *İt ısırmas, at tepmes teme* (DLT, I-178), *Otug odguç birle öçürmes.*” (DLT, I-177) gibi çok sayıda atasözü (sav) de Divan olmasaydı bilinmeyecekti. Herhâlde Kâşgarlı, eserini Araplara Türk dilinin sadece özelliklerini anlatmak ve Türk dilini öğretmek için yazmadı; o aynı zamanda kitabındaki bu örneklerle Türk dilinin edebî gücünü de Araplara göstermek istedi. Kâşgarlı, yazdığı eser sayesinde çok önemli bir edebî kültür hazinesinin en eski ve tek kaynak olarak geleceğe taşınacağını elbette bilemezdi. 11. yüzyıl gibi iletişimin yetersiz olduğu bir dönemde eser böylece tarihî bir rol de üstlenmiş oldu.

14. yüzyılda Mısır-Memlûk sahasında çeşitli sözlük-gramerler yazılmıştır. Bu eserlerde edebî malzeme yoktur. Batı Türkçesinin en eski grameri Bergamalı Kadri'nin 1530 yılında yazdığı Müyessiretü'l-Ulûm'da ise pek az edebî malzeme vardır. Bu eserde sadece müellifin çağdaşı olan Hayalî'den alınmış “*Tir-i cefâlar eyledi bağrım delik delik / Gam oklarıyla toptoluyam nitekim belik*” diye başlayan ve “*Kutlu kapu açıldı Hayâlî'nün üstine / Alçak gönüllü olalıdan nitekim eşik*” beytiyle biten 5 beyitlik bir gazel bulunmaktadır. Ayrıca eserin başında Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazılmış bir kaside, son bölümlerde de bir beyit vardır (Karabacak 2002: 3, 54, 59).

17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Batı Türkçesi ile ilgili çeşitli gramerler yazılmıştır. Bunların çoğunda konular, kaynakları belli olmayan metinlerle ve daha çok da mükâlemelerle yani konuşma metinleriyle örneklendirilmiştir. Bir kısmında ise örnek olarak atasözleri veya atasözüne benzeyen hikmetli sözler kullanılmıştır. Batı Türkçesinin Avrupa'da basılmış ilk grameri 1612'de Leipzig'de Stuttgartlı bir Alman olan Hieronymus Megiser'in yazdığı Latince açıklamalı “*Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları*” (*Institutionum Linguae Libri quatuor*) adlı eserdir. Eserin okuma alıştırmaları bölümünde Türk atasözleri ve deyimlerinden örnekler verilmiştir. Âdeta bir atasözleri kitabı olan bu gramerde 220 Türk atasözü çevriyazı ile verilmiş, açıklaması yapılmış, Latince, İtalyanca ve Almanca denklere ile karşılaştırılmıştır (Dilaçar 1970: 209, 202, 207). Bu atasözlerinden bazıları şunlardır:

“*Dost ile ye iç, satı pazar etme. Bugünkü yumurta yarınki tavuktan yeğdir. Hastaya döşek mi sorarsın. Atılan ok dönmez. Gelmek irade, gitmek icazet. Leşker leşsiz olmaz. At binenin kılıç kuşananın. Kuru yanında yaş da yanar. Ne ölçüyle ölçersen o ölçüyle alırsın. Takdir tedbiri bozar. Yazılan gelir başına. Maslahatların hayırlısı ortasıdır. Hileyi hile bozar. Düşman karınca ise dahi fil gibi say. El eli yur, iki el yüzü yur. Eski düşman dost olmaz, olursa dürüst olmaz. Çok söyleyen çok yanılır. Ayıpsız yar isteyen yarsız kalır. Balık baştan kokar. Haramdan kazanılan harama gider. Sarı*”

saman altından su yürütür. İşten artmaz, dışten artar. Yalnız taş duvar olmaz. Yuvarlanan taşta yosun yapışmaz. Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez. Serçeden korkan darı ekmez. Nasibin varsa gelir Yemen'den, nasibin yoksa düşer tependen (Dilaçar 1970: 204, 207, 208)”.

1790 yılında M. Viguier tarafından Fransızca olarak yazılmış ve İstanbul'da basılmış olan *Elements de la Langue Turque* adlı gramerde de bazı atasözleri ve hikmetli sözler örnek olarak kullanılmıştır. Mesela:

“Gördüğüne meyil verip suretine aldanma. Marifetsiz adam şunun emsali ki yemiş vermez ağaç gibidir. Sana gel demeyen adamın ardı sıra düşme. Allah Teala kimseyi elden ayakdan güçten düşürmesin. Tatlı dil adamı değil yılanı bile ininden çıkarır. Dünyada bir adam mihnet çekerse ahirette safa sürer. Eylik kadrini bilmezsen bari kötülük etme (Viguier (1790: 167, 194, 203, 217, 226, 227, 291).”

1791 yılında Berlin'de yayımlanan J. V. Preindle'nin *Grammaire Turque D'une Nouvelle Méthode Avec un Vocabulaire* adlı gramer kitabında da çok sayıda atasözü örneği bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

“Eylik eyle denize bırak, balık bilmezse Halik bilir, Eğri otur, doğru söyle, Nesibün varısa gelir yeminden, nesibün yok ise düşer dehenden, Deliye her gün bayram, Tehi dest kapuya varısan Efendi uyur derler; elinde bir bahşiş varısa, efendüm gel buyur derler, Süt ile giren huy can ile çıkar, Eski pambuk bez olmaz, Atılan ok dönmez, Korkak bezirgân fayda etmez, Ayıpsız yar isteyen yarsız kalır, Yer demir gök bakır, Dağ dağa ulaşmaz, insan insana ulaşur, Ya devlet başa, ya kuzgun leşe, Hata benden, atâ senden (Preindle 1789: 155-162).”

Üç Batılı araştırmacının, Megiser'in, Preindle'nin ve Viguier'in Türk halk kültürünün 17 ve 18. yüzyıla ait çok değerli örneklerini taşıyan bu gramerleri, halk bilimi araştırmaları için değerli kaynaklardır.

Gramerinde edebî metinleri kullanan bir başka yazar, A. Lumley Davids'tir. 1836 tarihli *Grammaire Turke* adlı Fransızca eserinin sonuna Bahtiyarnâme'den, Kutadgu Bilig'den, Miracnâme'den, Tezkere-i Evliya'dan, Babürnâme'den, Şecere-i Türki'den, Humayunnâme'den, Naimâ Tarihi'nden, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden bölümler, Ali Şir Nevai'den mensur bir metin, Bâkî ve Mesihî'den manzum parçalar (Davids 1836: 177-212) ekleyen Davids, bazı gramer konularını açıklarken de Divan şiirinden çeşitli beyitleri kullanmıştır. Ali Vasi Çelebi'nin *“Görmesem bir dem seni gam derdnâk eyler beni, Gayr ile görsem eğer gayret helâk eyler beni.”* beyti bunlardan biridir (Davids 1836: 59).

Gramerler, Tanzimat'a kadar Türkçenin özelliklerini ortaya koymak üzere yazılmıştır. Tanzimat'tan itibaren ise örgün eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte daha çok öğretme amaçlı gramerlerin yazıldığı görülür. 19. yüzyıl, Türk gramerliliği için verimli bir dönemdir. Bu dönemde birçoğu okullarda okutulmak üzere yazılan *“kavâit”* kitaplarından ilki, Ahmet Cevdet Efendi ile Keçecizade Mehmet Fuat Efendi'nin birlikte hazırladıkları *Kavâid-i Osmâniyye* (1851)'dir. Uzun yıllar ana kaynak olarak kullanılan Kavâid-i Osmâniyye'de hiç edebî metin örneği yoktur. Örnek cümlelerin hepsi kurmacadır (Dilaçar 1971: 130; Özkan 2000: 4).

Tanzimat döneminde yazılan gramer kitaplarından biri de Tahir Ken'an'ın *Kavâid-i Lisân-ı Türki*'sidir. Eserin birinci defterinin ilk baskısı 1889 yılında İstanbul'da yapılmış, 1893 yılında birinci ve ikinci defter birleştirilmiştir. Aynı yıl üçüncü ve dördüncü defter de birleştirilerek yayımlanmıştır. Bu gramer, Tahir Ken'an'ın, 1892-1896 yılları arasında İzmir Mekteb-i İdadisinde inşa ve kitabet muallimliği yaptığı sırada okuttuğu bir ders kitabıdır (Karahan-Gürsoy 2004: IX-XII). Eser, içindeki örneklerin sayısı ve niteliği ile Türk gramer tarihinin dikkat çekici eserlerinden biridir.

Kavâid-i Lisân-ı Türki, içeriği ile bir edebiyat antolojisi gibidir. Zira eserdeki örneklerin yaklaşık 550'si edebî metinlerden seçilmiştir. Tahir Ken'an, örnekler için, çok sayıda şair ve yazarın eserine başvurmuştur. Bunlar arasında padişah şairler, eski ve yeni divan şairleri, kadın şairler ve yabancı yazarlar da bulunmaktadır:

Ahmet Mithat Efendi, Âkif Paşa, Ali Rûhi Bey, Ârif Hikmet, Âsım, Avnî, Aynî, Bâkî, Cevdet Paşa, Cevrî, Ebûbekir Kâni, Ebuzziyâ Tefkîk, Ethem Pertev Paşa, Eflâtun, Ekrem, Enderunî Osman Bey, Es'at Muhlis Paşa, Fâzıl, Fehim, Fitnat Hanım, Fuzûlî, Hâletî, Hâlit, Hâmi-i Âmidî, Abdülhak Hâmit, Hayâlî, Hoca Tahsin, İbn-i Kemal, Jules Verne, Kâmî, Koca Râgıp Paşa, Mehmet Ârif Aynî, Muallim Feyzi Efendi, Münif Paşa, Nâbi, Muallim Nâci, Namık Kemal, Naif, Nâzım, Nedim, Nef'î, Nergisî, Nevres-i Kadîm, Neylî, Osman Bey, Pertev Paşa, Râsim, Ref'et, Reşit Paşa, Sâbit, Sabri, Sâdullah Paşa, İsmâil Safâ, Saîd, Seyyit Vehbi, Sinan Paşa, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Sultan Veled, Şemsettin Sâmî, Şeref Hanım, Şeyh Gâlip, Şinâsi, Tâhir Bey, Tâlip, Usûlî, Vâli-i Âmidî, Vâsîf, Voluney, Zihnî.

Eserdeki örnekler gelişigüzel veya tesadüfen seçilmiş örnekler değildir. Örneklerin çoğu meşhur mısralar, felsefî sözler, mesajlı mısra ve cümlelerdir. Kânuni Sultan Süleyman'ın meşhur “*Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi, Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi.*”, Tâlip'in, “*Çeşm-i insâf kadar kâmile mizân olmaz, Kişi noksânını bilmek kadar irfân olmaz.*” beyti, Fuzûlî'nin “*Elbette gider gelen cihâna.*”, Bâkî'nin o çok bilinen “*Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâdır.*” mısraı, Şeyh Gâlip'in “*Zannetme ki şöyle böyle bir söz, Gel sen dahi söyle böyle bir söz.*”, İsmâil Safâ'nın “*Humârı var mey istemem, Uzun gider ney istemem, Hulâsa bir şey istemem, Fakat gönül şen olmalı.*”, Hâmit'in “*Eyvâh ne yer kaldı ne yâr, Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı, Bâkî o enîs-i dilden eyvâh, Beyrut'ta bir mezâr kaldı.*” mısraları bu örneklerden bazılarıdır. Eserde mesela “*Dünyâda haysiyet var ise ancak fazilet ve vicdândan ibârettir; Beşerde dâim olan kemâldir, cemâl mütehavvil olur. Eserde kâim olan makâldir, meâl münkal olur (Namık Kemal.*” gibi veciz sözlere de yer verilmiştir (Karahan-Gürsoy 2004: 133, 76, 116, 125, 131 91, 79, 117).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, bu malzemesiyle döneminin diğer gramerlerinden farklıdır. Yazar, böylece bir taraftan dili edebî eserler yoluyla öğretirken, diğer taraftan da bu örnekler vasıtasıyla öğrencilere edebî zevk, estetik duygusu kazandırmaya ve Türk edebiyatını ve edebî kültürü tanıtmaya, öğretmeye çalışmıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde en çok okunan gramer kitaplarından biri Hüseyin Cahit'in 1908 yılında yayımlanan *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı eseridir. Hüseyin Cahit'in eserinde de çok örnek vardır; ancak bunların sadece bir kısmı edebî eserlerden alınmıştır. Eserde Victor Hugo'dan, Tolstoy'dan, Hâmid'in Târîk'ından örnekler vardır. Tefkîk Fikret'in Yaşadıkça, Ramazan Sadakası, İsmâil Safâ'nın Mev'ize şiirinin tamamı verilmiştir. Ayrıca Mehmet Rauf'un Siyah İnciler kitabından “*Bir gün gelir, müzeyyen ağaçlar, şuh çiçekler, yeşil çayırlar bir nefha-i müncemide-i şitâ ile kuruyarak, solarak, sararıp harab olurlar; yaprakları düşer, çiçekler teverrüm eder, çayırlar çatlar. Her şey ölür*” cümleleriye başlayan ve “*Fakat benim ruhumun, benim bu zavallı ruhumun baharı gelmiyor.*” cümlesiyle biten bölümü, Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesinden, “*Ne efsûnkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet, Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten.*” ve “*Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten, Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten.*” beyitleri Hüseyin Cahit'in gramerinde örnek olarak kullanılmıştır (Karahan- Ergönenç 2000: 37, 170, 17, 336, 128, 101, 46, 260, 132).

İkinci Meşrutiyet yıllarında yazılan Mithat imzalı *Yeni Sarf ve Nahiv-i Osmânî*'de (1910-11), Namık Kemal ve Tefkîk Fikret gibi meşhur şairlerin yanında bu dönemin Osman Fahri ve Ahmet İzzet gibi tanınmayan veya az tanınan, az bilinen şairlerinden de örnekler bulunmaktadır. Kitapta Ahmet İzzet'in “*Yeni doğmuştu henüz kevkebe-i hürriyet, Bütün İstanbul'u sarmıştı havâ-yı cennet.*” mısralarıyla başlayan Yaşasın; Cenap Şahâbeddin'in kardeşi Osman Fahri'nin Sabah Ezânında ve “*Gider harbe oğlun... Sakın anne sen, Kederlenme, kalbinde olsun emîn.*” mısralarıyla başlayan Anneme şiiri örnek olarak kullanılmıştır (Mithat 1910-1911: 24, 166).

Mes'ut Remzi ve Abdullah Âtîf tarafından yazılan 1912 tarihli *Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye*, edebî örnekler bakımından hayli zengin bir gramer kitabıdır. Kitapta Mehmet Âkif'in Bayram ve Kocakarıyla Hazreti Ömer, Cenap Şahâbeddin'in Ferzend ve Mâder, Rıza Tefkîk'in Selma Sen de Unut Yavrum, Tefkîk Fikret'in Halûk'un Vedâi ve Ferdâ, Recâizâde Ekrem'in Tasvir ve Ağlarken, İsmâil Safâ'nın Edirne Kapısı Mezarlığında Muallim Naci'nin Fırat Nehri şiirinden, Namık Kemal, Cenap Şahâbeddin, Hüseyin Cahit ve Ahmet Hikmet'in mensur eserlerinden örnekler verilmiştir. Bu gramer kitabında ayrıca Mehmet Atâ, Hâlide Sâlih, Ahmet Agayef, Mehmet Celâl imzalı örnekler de

bulunmaktadır (Mes'ut Remzi- Abdullah Âtîf 1912: 24, 264, 50, 73, 366, 398, 137, 174, 145, 341, 405, 49, 241, 390).

Ahmet Cevat Emre'nin *Türkçe Sarf ve Nahiv, Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı gramer kitabı da (1923 tarihli son baskı) bir Tefvik Fikret antolojisi gibidir. Eserdeki bütün örnekler Tefvik Fikret'ten seçilmiş, hatta çoğu şiirlerin tamamı verilmiştir. “*Bugün açız yine evlâtlarım diyordu peder, Bugün açız yine; lâkin yarın ümîd ederim.*” mısralarıyla başlayan Balıkçılar şiiri ve Rücû, Asker Geçerken, Nâdim-i Hayat Allâhü Ekber, Kılıç, Ümit Ölmez, Hilâl-i Ahmer, Halûk'un Defteri, Sultâniye, Bir Lahza-i Teehhür, Ferdâ, Vâlîde, Ramazan, Halûk'un Âmentüsü, Ey Hâb başlıklı şiirler bu gramer kitabında örnek olarak kullanılmıştır (Sağol, Şahin, Yıldız 2004: 201, 56, 31, 30, 182, 181, 269, 254, 232, 245, 206, 130, 154, 142, 143, 135, 116).

1921 yılında Jean Deny tarafından Fransızca olarak yazılan ve daha sonra Ali Ulvi Elöve'nin Türkçeye çevirdiği *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanlı) (Türk Dili Grameri -Osmanlı Lehçesi)*, hacimli bir gramer kitabıdır. Deny, gramerini art zamanlı bir yaklaşımla yazmış, bundan dolayı da Türk dilinin her döneminden, Türk edebiyatının pek çok şair ve yazarından, manzum ve mensur çeşitli türlerinden örnekler vermiştir. Kitapta, birleştirildiğinde neredeyse başlangıçtan 20. yüzyıl başlarına kadarki dönemi içine alan küçük bir edebiyat antolojisi olabilecek sayı ve nitelikte örnek vardır. Türk dilinin zirve eserleri *Orhun Abideleri (1023)*, *Kutadgu Bilig (325)*, *Divanü Lügati't-Türk (332)*, *Dede Korkut (286)*'tan çeşitli vesilelerle örnekler verilmiştir. Eserde, *Şemsettin Samî (277)*, *Hersekli Arif Hikmet (842)*, *Münif Paşa (930)*, *Ahmet Mithat (613)*, *Recaizade Ekrem (648)*, *Hâlîti Ziya (722)*, *Ahmet Rasim (633)*, *Hüseyin Cahit (284)*, *Yakup Kadri (295)*, *Hüseyin Rahmi (213)*, *Tefvik Fikret (648)* *Cenap Şahâbettin (849)*, *Hüseyin Suat (980)*, *Refik Hâlîti (934)* gibi yakın dönem yazarlarından da örnekler bulunmaktadır.

Deny, bunlar dışında Türk dilinin çeşitli dönemlerini temsil eden şu eser ve şahsiyetlerden alınmış metinlere de gramerinde yer vermiştir:

Kırk Vezir (290), *Battal Gazi (295)*, *Ayyar Hamza (472)*, *Kıssa-i Salsal (422)*, *Kahveci Güzeli Hikâyesi (310)*, *Türk Masalları (620)*, *Codex Cumanicus (499)*, *Humayunnâme (280)*, *Fütüvvetnâme (932)*, *Envârü'l- Âşîkîn (289)*, *Hulviyât-ı Şâhi (438)*, *Nüzhetü'l-Ervâh (475)*, *Tezkiretü'l- Evliya (459)*, *Siyer-i Nebî (663)*, *Şeybâninâme (1023)*, *Bâbü'nâme (915)*, *Hüsrev ü Şirin (470)*, *Miraçnâme (543)*, *Cihannümâ (324)*, *Cevdet Tarihi (294)*, *Nâima Tarihi (289)*, *Tarih-i Lütfi (932)*, *Âşıkpaşazâde Tarihi (533)*, *İbni Mühennâ (374)*, *Abu Hayyan (390)*, *Kitâbü'l-İdrak (960)*, *Nevai-Muhakemetü'l-Lügateyn (576)*, *Abuşka (582)*, *Rabguzi (606)*, *Burhan-ı Kâti (289)*, *Kâmus Tercümesi (510)*, *Sâbit (284)*, *Birgivi (283)*, *Mihri 504*, *Lâmiî (590)*, *Kemalpaşazâde (846)*, *Hersekli Arif Hikmet (842)*, *Münif Paşa (930)*, *Mehmet Efendi Sefaretnâmesi (286)*, *Evliya Çelebi (242)*, *Vâsıf Efendi (585)*, *Mehmet Tefvik-İstanbul'da Bir Sene (528)*, *Hacıbekof-Arşın Mal Alan (904)*, *Murat Bey-Turfanda mı yoksa Turfa mı (899)*, *Ahmet Cevdet- Kısas-ı Enbiyâ (988)*, *Seydi Ali Reis-Mir'atü'l-Memâlik (1007)*.

Jean Deny'nin grameri, halk kültürü bakımından zengin bir malzemeye sahiptir. Eserde, Kunoş'tan alınan “*Bahçelerde sarımsak, Sarım sarım sarılsak, İkimiz bir döşekte, Bayım bayım bayılsak.*” (511) ve kendisinin Maraş'tan derlediği “*Dama çıkasım geldi, Yâre bakasım geldi, Bakdım o yâr elde yok, Damı yıkasım geldi.*” (459) gibi halk şiiri örnekleriyle, Nasrettin Hoca'dan fıkralar (282) bulunmaktadır. Diğer Batılı gramer yazarları gibi Deny de eserinde çok sayıda atasözünü örnek olarak kullanmıştır. Mesela:

“*Bilen ile bilmeyenin hâli bir midir (296)*, *Ay doğuşundan insan yürüyüşünden bellidir (511)*, *Âleme maskara olmakdan, meydan süpürgesi olmak yeğdir (431)*, *Çıkmadık candan ümit kesilmez (437)*, *Eli bağlı olanı kim olsa döver (450)*, *Akıllı evlâdın varsa malı neylersin, akılsız evlâdın varsa malı neylersin, Karaya sabun, deliye öğüt neylesin (209)*, *Ahmak oldur dünya için gam yeye, Ne bilürsün kim kazana kim yiye (388)*, *Hiçbir şeyi olmayan hiçbir şey kaybetmez (449)*, *Başı büyük olan bey, ayağı büyük olan çoban olur (449)*, *Çiğ yemedim ki karnum ağrısın (658)*, *Ak akçe kara gün içindir (565)*, *Bir taş ile iki kuş vurulmaz (562)*, *Arıdan bal almak herkesin karı değildir (782)*, *Kedi ete yetişemezse bugün oruç dermiş, İşin yok ise şahit, paran çok ise kefil ol (797)*, *Gönül kimi severse güzel odur, Nereye varsan okka dört yüz dirhemdir (806)*, *Eskiye itibar olsaydı bit pazarına nur*

yağardı (801), Kızı keyfine bıraksalar zurnacıya varır (798), Şahin için tuzak kursam bahtıma kuzgun düşer (798), Hasımdan sakın karınca ise de (814), Balık satan onmaz, yiyen doymaz, alıp satan kâr eder, Bin ölçüp bir biçmeli, Denizden geçip çayda boğuldu (840), Kedi, yavrusunu yiyeceği zaman sıçana benziyor dermiş (930), Abdalın karnı doyduktan sonra gözü yolda olur (984) vb.”

Bildiride adı geçen bu gramer kitapları, yazıldıkları dönemin dil özelliklerini tasvir eden, böylece Türk dilinin tarihî macerasına da ışık tutan, bir kısmı Türkçeyi öğretmek üzere hazırlanmış olan değerli eserlerdir. Gramerler, elbette ne antoloji, ne de dergi veya mecmuadır. Ancak taşıdıkları zengin malzeme ile sözlü ve yazılı Türk edebî kültürünün yayılmasında ve geleceğe aktarılmasında rolleri olduğu muhakkaktır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa (2000), *Kavâid-i Osmâniyye*, Haz. Nevzat Özkan, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim (1986), *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi* (I, II, II), TDK Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2007), *Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler*, Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3, Summer, s. 122-137.
- Bergamalı Kadri (2002), *Miyessiretü'l-Ulûm*, Haz. Esra Karabacak, TDK Yayınları, Ankara.
- Davids, Arthur Lumley (1836), *Grammaire Turke*, Paris.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekâleti, İstanbul.
- Dilaçar, Agop (1970), *1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri*, TDAY-Belleten 1970, Ankara, s. 197-210.
- Dilaçar, Agop (1971), *Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi*, TDAY-Belleten, 1971, TDK Yayınları, Ankara, s. 83-145.
- Emre, Ahmet Cevat (2004), *Türkçe Sarf ve Nahiv, Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, Haz. Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız, TDK Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B. (2007), *Türk Dili Tarihi* (4. Baskı), Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Hüseyin Cahit (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Haz. Leylâ Karahan, Dilek Ergönenç, TDK Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Mengi, Mine (1977), *Bir Şiir Mecmuası Hakkında*, Türkoloji, C.VII, Ankara, s. 73-78.
- Mes'ut Remzi- Abdullah Âtîf (1912), *Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye*, Mahmut Bey Matbaası.
- Preindle, J. V. (1789), *Grammaire Turque D'une Nouvelle Méthode Avec un Vocabulaire*, Berlin.
- Tahir Ken'an (2004), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Haz. Leylâ Karahan-Ülkü Gürsoy, TDK Yayınları, Ankara.
- Viguiet, M. (1790), *Elemens de la langue Turque*, İstanbul.

“II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi” (19-25 Nisan 2010, Çeşme-İzmir)'nde sunulan bildiri.